

Nr 199.

Godkänd av första kammaren den 12 maj 1931.

Godkänd av andra kammaren den 12 maj 1931.

Riksdagens skrivelse till Konungen i anledning av Kungl. Maj:ts proposition angående omorganisation av småskoleseminarierna m. m. jümte två i ämnet väckta motioner.

(Statsutskottets utlåtande nr 114.)

Till KONUNGEN.

I en till riksdagen avlåten, den 26 februari 1931 dagtecknad proposition, nr 212, har Eders Kungl. Maj:t, under åberopande av propositionen bilagt utdrag av statsrådsprotokollet över ecklesiastikärenden för nämnda dag, föreslagit riksdagen att

dels besluta, att den utbildning av småskollärare, lärare vid mindre folkskolor och biträdande lärare vid folkskolor, vilken hittills tillkommit landsting samt stad, som ej deltagar i landsting, skall, i den omfattning som framdeles varder av Eders Kungl. Maj:t och riksdagen närmare bestämd, övertagas av staten, varvid i avseende å längden av lärokursen vid de blivande statliga småskoleseminarierna samt beträffande elevantalet i varje klassavdelning skall gälla vad departementschefen i statsrådsprotokollet angivit,

under förutsättning likväl, att vederbörande landsting och stad kostnadsfritt och med full äganderätt till staten överlämnar den för seminarieutbildningen använda fasta och lösa egendom, varav staten finner sig vara i behov;

dels ock medgiva, att såsom villkor för utgående av statsbidrag för budgetåret 1931/1932 till landstingsseminarium må i de fall, Eders Kungl. Maj:t finner omständigheterna sådant påkalla, stadgas, att nyintagning av elever till första klassen icke må äga rum under läsåret 1931—1932.

I samband härmed har riksdagen till behandling förehaft två inom riksdagen väckta, likalydande motioner (I: 260 och II: 426), i vilka motioner hemställts, att riksdagen, i anledning av Eders Kungl. Maj:ts proposition, nr 212,

Bihang till riksdagens protokoll 1931. 14 saml. Nr 199.

mätte uttala sig för att elevantalet i varje klassavdelning vid de blivande statliga småskoleseminarierna bestämmas till högst 28.

Till stöd för det i nämnda motioner framförda yrkandet har i motionen I:260 anförts huvudsakligen följande:

Den som läser den kungl. propositionen utan att läsa de sakkunnigas betänkande får inte mycken föreställning om hur frågan ligger och vad det egentligen är, som de sakkunniga ha föreslagit. De sakkunniga ha annars låtit verkställa en ingående undersökning av den praktiska utbildningen vid våra småskoleseminarier. Enligt denna, som föreligger i en särskild bilaga, skulle — därest den nuvarande undervisningsplanen följdes — med 24 elever per klass antalet undervisningsövningar per elev höjas i genomsnitt från 2.4 till 3 i första klassen och från 12 till 15 i andra klassen. Sammanlagt skulle alltså varje elev kunna få omkring 4 undervisningsövningar mera, än om klassen omfattade 30 elever. Övningsskolans belastning med elevlektioner skulle därjämte i någon mån minska. Det föreföll de sakkunniga, som om denna vinst för den praktiska utbildningen vore väl ringa under en seminarievistelse på två år, och de sökte därför att på en annan väg vinna ett bättre resultat. Det heter i de sakkunnigas betänkande:

»Såsom framgår av Bil. 4 är vid undervisningsövningarna varje seminarie-klass i regel uppdelad i två grupper, och då båda grupperna samtidigt ha undervisningsövningar, är övningsskolan uppdelad på tvenne undervisnings-avdelningar. Med klasser på 24—30 elever blir således antalet elever i varje grupp 12—15. Av dessa är det vid halvtimmaslektioner två elever, vid heltimmaslektioner blott en, som får undervisa, medan de övriga endast åhöra undervisningen. Enligt de sakkunnigas åsikt skulle den praktiska undervisningen bli mera effektiv, om elevernas självverksamhet finge större utrymme. Detta kan åstadkommas genom en uppdelning i flera grupper med färre antal elever i varje grupp. Om sålunda varje klass uppdelas i tre grupper, reduceras — med klasser på 24—30 elever — elevantalet i varje grupp till 8—10. En dylik anordning ställer emellertid större krav på övningsskolan, än vad som är förhållandet vid en uppdelning i två grupper.»

De sakkunniga ansågo därför, att vid varje seminarium övningsskolan borde bestå av minst två avdelningar och att varje avdelning normalt borde ha ett elevantal av mellan 20—24 barn. Eftersom tre grupper skulle undervisa samtidigt, måste endera undervisningsavdelningen kunna uppdelas i tvenne hälfter, och det vore därvid av värde, att barnantalet inte understige 10 i den delade övningsskoleavdelningen. Det heter vidare i betänkandet:

»De sakkunniga tänka sig således, att småskoleseminarierna, med undantag för de treklassiga statsseminarierna i Haparanda, Murjek och Lycksele, böra omfatta två seminarieklasser och att elevantalet vid samtliga småskoleseminarier i riket bör normalt utgöra 28 per klass. Den praktiska utbildningen tänka de sig vidare anordnad så, att första klassens undervisningsövningar komme att omfatta 25 veckor, därav 7 under slutet av höstterminen och 18 under vårterminen. Som av Bil. 4 framgår, har vid ett flertal seminarier en del av höstterminen använts till gruppövningar för första klassens elever. Under en tid av 10 veckor torde eleverna kunna hinna att inhämta nödiga pedagogiska och metodiska kunskaper samt genom auskultationer och annorledes vinna tillräcklig förberedelse för att själva kunna börja med undervisningen. Övningarna skulle omfatta en timma i veckan och bestå av halvtimmaslektioner, så att en lektion på 45 minuter uppdelas på tvenne elever. Klassen skulle dessutom, som förut antytts, uppdelas i tre grupper, vilka samtidigt skulle ha gruppöv-

ningar. Genom dessa anordningar skulle sex undervisningsövningar kunna erhållas per vecka och 150 per läsår, och antalet undervisningsövningar per elev skulle komma att utgöra 5.3.

Andra klassens gruppövningar skulle omfatta en tid av 35 veckor. Läsåret beräknas nämligen omfatta seminariestadgans maximum av 39 veckor, från vilka omkring två bortgå för varje termin (se Bil. 4). Undervisningsövningarna skulle omfatta fem timmar i veckan och uteslutande bestå av heltimmaslektioner. Klassen skulle jämväl här uppdelas i tre grupper, vilka samtidigt skulle ha gruppövningar. Genom nämnda anordningar skulle 15 undervisningsövningar erhållas per vecka och 525 pr läsår och antalet undervisningsövningar per elev skulle ökas till 19.

Övningsskolans belastning med elevernas undervisningsövningar enligt nu gällande undervisningsplan utgör 10 veckotimmar under höstterminen och 12 under vårterminen. Fördelad på 2 undervisningsavdelningar utgör således nämnda belastning 5 veckotimmar under höstterminen och 6 under vårterminen. Enligt den ovan föreslagna anordningen skulle belastningen utgöra 15 veckotimmar under höstterminens första 10 veckor samt 18 under de 7 sista såväl som under hela vårterminen. Nämnda belastning fördelas emellertid här på 3 undervisningsavdelningar, varför den utgör 5 veckotimmar under höstterminens första 10 veckor och 6 veckotimmar under den återstående delen av läsåret. Med nu nämnda anordning ökas således belastningen på övningsskolan under en tid av 7 veckor med 1 veckotimme per undervisningsavdelning. Denna ökning torde dock mer än väl försvaras av de fördelar, som vinnas av eleverna i praktisk utbildning. I stället för de omkring 14 lektionsmöjligheter, som enligt gällande undervisningsplan erhållas, skulle varje elev få 24. Ur kvalitetssynpunkt förlora lektionerna intet i värde. Samtliga undervisningsövningar i andra klassen komma att utgöra heltimmaslektioner, och alla kunna försiggå i skola av b-form, om vederbörande rektor så finner lämpligt.

Beträffande heldagsbesöken och serieövningarna ha de sakkunniga intet att erinra i fråga om undervisningsplanens bestämmelser. Ett antal av 28 elever kommer att något öka belastningen på övningsskolan i jämförelse med ett antal av 24, men denna ökning blir dock ganska ringa. Den utgör omkring 1 veckotimme, därest varje elev under en hel dag får full tjänstgöring i övningsskolan och dessutom erhåller 2 serieövningar à 3 timmar; skulle även härvidlag övningsskolan delas upp på 3 undervisningsavdelningar, kommer den genomsnittliga ökningen att utgöra 15 minuter per vecka.»

Mot bakgrunden av vad de sakkunniga sålunda föreslagit, ter sig skolöverstyrelsens utlåtande i viss mån oförståeligt. Det är till att börja med inte så lätt att förstå, varifrån överstyrelsen hämtat den uppfattningen, att de sakkunnigas majoritet vill söka att utöka seminarieelevernas lektionsmöjligheter genom en reform av undervisningsplanen i syfte att ombilda småskoleseminarierna i den riktningen, att seminariets allmänbildande uppgift komme att beskäras och den praktiska utbildningen stärkas. Det finns ingenstades i de sakkunnigas betänkande ens en rad om någonting dylikt. Men även inför sådana delar av överstyrelsens utlåtande, som inte äro byggda på missförstånd, står man frågande. »Det synes emellertid tvivelaktigt», säger överstyrelsen, »om den plan för de praktiska undervisningsövningarnas väsentliga utökning, som de sakkunniga framlagt, utan synnerliga olägenheter låter sig genomföra. Redan hinder av praktisk art torde i åtskilliga fall möta med hänsyn till den föreslagna långt gående gruppuppdelningen både av seminarieklasserna och av övningsskolklasserna och dessa gruppers samtida verksamhet.» Man frågar sig, hur man om den föreslagna gruppuppdelningen kan använda ett sådant uttryck som »långt gående». Det är ju endast tal om att dela upp seminarieklasserna i 3 grupper i stället för 2 som nu samt dela den ena småskoleavdelningen i 2 av-

delningar. Och vilka hinder av praktisk art skulle i ty fall kunna möta? Tre grupperns arbete samtidigt i 3 övningsskoleavdelningar kan inte vara svårare att organisera än två grupperns arbete i 2 övningsskoleavdelningar. Att man kan uppdelade seminarieklasserna i ett större antal grupper än 2 och att man även finner en dylik större uppdelning förmånlig, framgår bland annat därav, att vid Linköpings småskoleseminarium klass II är uppdelad i 4 grupper vid alla undervisningsövningar utom i sång, gymnastik, teckning och en modersmålstimma.

»Det är icke heller säkert», säger överstyrelsen vidare, »att föräldrar skola befinnas villiga att sända sina barn till seminariernas småskolor, därest lärjungarna i dessa skulle bli föremål för seminarieelevernas praktiska övningar under så otillfredsställande organisationsformer och en sådan intensitet, att undervisningsresultatet måste mycket ogynnsamt påverkas.» Det förefaller, som om överstyrelsen inte rätt fattat den enkla omläggning, som ligger i de sakkunnigas förslag. Enligt den nuvarande undervisningsplanen bli övningsskolans barn undervisade av seminarieelever under 12 veckotimmar (2 vt av elever i klass I, 10 vt av elever i klass II), enligt de sakkunnigas förslag under 18 veckotimmar (3 vt av elever i klass I, 15 vt av elever i klass II). Det större antalet elevlektioner i det senare fallet berör emellertid inte övningsskolans lärjungar. Därigenom att övningsskolan uppdelas på 3 avdelningar i stället för 2, får varje barn alldeles samma antal elevlektioner per vecka med den föreslagna anordningen som med den nu gällande — såsom framgår av nedanstående schematiska skiss.

Enligt nuvarande ordning:

$$\begin{array}{c} \text{Övningsskoleavdelning} \\ \hline \begin{array}{c|c} 1. & 2. \\ \hline 1 + 5 \text{ vt} & 1 + 5 \text{ vt} \end{array} \end{array} \quad (= \text{summa 12 veckotimmar})$$

Enligt de sakkunnigas förslag:

$$\begin{array}{c} \text{Övningsskoleavdelning} \\ \hline \begin{array}{c|c|c} 1. & 2. & 3. \\ \hline 1 + 5 \text{ vt} & 1 + 5 \text{ vt} & 1 + 5 \text{ vt} \end{array} \end{array} \quad (= \text{summa 18 veckotimmar}).$$

Talet om »otillfredsställande organisationsformer» och »intensitet» saknar — som synes — varje mening.

Däremot kan det onekligen innebära en viss olägenhet, »att de små barnen», som överstyrelsen till sist påpekar, »måste flera timmar i veckan under praktiska övningar i brist på lämpligt lärorum placeras i specialrum eller seminarieelevernas lärosalar med för de små synnerligen olämpliga bord och sittplatser». Men anordningen har i överstyrelsens utlåtande fått mycket större dimensioner, än den kan få i verkligheten. Det är nämligen endast under 6 timmar i veckan, som de eventuella olägenheterna skulle behöva drabba *den ena av de tre övningsskoleavdelningarna*, och låter man avdelningarna alternera — som naturligt är — reduceras de 6 timmarna till 3 eller 2. Att under sådana omständigheter tala om »ett allmänt införande av en dylik anordning», är att i en osedvanlig grad skatta åt överdriften.

Den som mera uppmärksamt genomläser de sakkunnigas betänkande, torde finna, att de sakkunnigas strävan varit å ena sidan att göra den nya organisationen ändamålsenlig och effektiv och å den andra att göra detta inom den tillbörliga ekonomiska ramen. Ur båda dessa synpunkter är den kungl. propositionen i det nu avhandlade stycket otillfredsställande; den kommer att kräva ett större antal seminarier, än som nödvändigt är, och den kommer att ge en praktisk utbildning, som inte avsevärt skiljer sig från den nuvarande.

Beträffande själva principfrågan, huruvida staten bör helt övertaga och ansvara för småskolläro-utbildningen, delar riksdagen den mening, som under de år, frågan varit under utredning, samstämmigt gjorts gällande av dem, som haft att yttra sig i ärendet, nämligen, att ett sådant övertagande snarast möjligt bör ske. De skäl, såväl pedagogiska och organisatoriska som ekonomiska, vilka tala härför, hava närmare utvecklats av departementschefen, och det torde vara tillfyllest, att riksdagen här hänvisar till vad departementschefen sålunda andragit. Det är visserligen sant, att ett dylikt usträckande av den statliga verksamheten också innebär en kostnadsökning, men denna omständighet synes i förevarande fall icke få återopas såsom ett motiv för staten att undandraga sin medverkan till en åtgärd, som måste anses vara ur det allmännas synpunkt i synnerligen hög grad önskvärd.

Det av Eders Kungl. Maj:t föreslagna villkoret för statsövertagandet, nämligen att vederbörande landsting och stad kostnadsfritt och med full äganderätt till staten överlämna den för seminarieutbildningen använda fasta och lösa egendom, varav staten finner sig vara i behov, står i full överensstämmelse med det av 1929 års riksdag i ämnet gjorda uttalandet och föranleder ingen erinran från riksdagens sida.

Eders Kungl. Maj:ts förslag innebär, att seminariernas antal och förläggning samt de närmare detaljerna i den blivande organisationen skulle bestämmas av statsmakterna ett kommande år, sedan riksdagen fattat beslut i ovanberörda principfråga. Dock har Eders Kungl. Maj:t ansett sig redan nu kunna taga slutlig ståndpunkt och för riksdagen framlägga förslag med avseende å dels lärokursens längd, dels ock elevantalet i klassavdelningarna. Riksdagen finner en sådan uppdelning av förevarande organisationsspörsmål lämplig, då för den blivande organisationens gestaltning kommer att vara bestämmande, vilken ställning riksdagen intager i de hänseenden, om vilka Eders Kungl. Maj:t nu påkallat ett riksdagens beslut.

Vad då först angår frågan om lärokursens längd, har departementschefen av pedagogiska skäl uttalat vissa sympatier för de framkomna kraven på kursens förlängning till treårig men av statsfinansiella skäl ansett sig nödsakad att stanna vid den hittillsvarande ordningen med tvåårig lärokurs, utom vad angår de redan treåriga statsseminarierna i Haparanda och Lycksele.

Det synes visserligen riksdagen obestriddigt, att en bättre lärarutbildning skulle vinnas, därest tiden för lärokursen utsträcktes till tre år, men riksdagen måste uppenbarligen även taga hänsyn till att statens åtgärder på området anpassas efter vad som är av behovet verkligen påkallat, så att icke mera kraft, tid och pengar förbrukas, än som är nödvändigt för att nå den effekt, staten åsyftar. Riksdagen kan nu för sin del i likhet med 1929 års seminariesakkunniga icke finna det ådagalagt, att för närvarande något oundgängligt behov föreligger av en förlängning. De mindre folkskolorna, med hänsyn till vilka seminarierna i Haparanda och Lycksele erhållit treårig lärokurs, äro numera ställda på avskrivning, och, så vitt angår småskolornas behov, torde den tvååriga lärokursen kunna giva ett i stort sett tillfredsställande resultat, om lärotiden väl utnyttjas. De förbättringar i lärarutbildningen, som kunna vara

önskvärda, synas riksdagen i första hand böra ernås genom reformer i det inre seminariearbetet. Riksdagen finner sig alltså, jämväl med tanke på rådande statsfinansiella läge, böra besluta, att lärokursen, med ovan angivna undantag, bibehålles såsom tvåårig.

I fråga om lärarbehovet hava ingående undersökningar gjorts av såväl skolöverstyrelsen som seminariesakkunniga. I stort sett hava undersökningarna givit samma resultat, nämligen att årsbehovet av nyexaminerade ligger någonstades i närheten av siffran 400; meningarna gå allenast i sär, när det gäller att avgöra, med huru många tiotal årsproduktionen bör understiga 400, i det skolöverstyrelsen numera räknar med omkring 370 och seminariesakkunnigas majoritet med en något högre siffra.

Såsom departementschefen framhållit, är det ytterst vanskligt att i detta avseende göra några hållbara kalkyler. Det förefaller emellertid riksdagen, som om de verkställda beräkningarna skulle giva tillräcklig vägledning för statsmakterna, då det ett kommande år gäller att bestämma seminarieorganisationens omfattning. Något definitivt ståndpunktstagande av riksdagen till denna fråga påkallas icke nu. Riksdagen vill dock såsom sin mening uttala, att det synes riksdagen klokt att under alla förhållanden giva organisationen ett visst mått av elasticitet, så att den utan större svårigheter kan anpassas efter förekommande växlingar i lärarbehovet.

Med hänsyn till det föreliggande överskottet av utexaminerade småskollärarinnor har departementschefen ansett det önskvärt, att möjlighet beredd Eders Kungl. Maj:t att för budgetåret 1931/1932 inverka reglerande på nyintagningen av elever vid de nu befintliga icke-statliga men statsunderstödda småskoleseminarieerna. För sådant ändamål har begärts riksdagens medgivande, att såsom villkor för utgående av statsbidrag för budgetåret 1931/1932 till dylikt seminarium finge i de fall, Eders Kungl. Maj:t funne omständigheterna sådant påkalla, stadgas, att nyintagning av elever till första klassen icke måtte äga rum under läsåret 1931/1932.

Riksdagen anser det lämpligt att lämna ett dylikt bemyndigande; dock torde detsamma böra komma till användning allenast, där det visar sig nödvändigt för att underlätta genomförandet av övergången till den nya organisationen och där det kan ske, utan att seminarierna tillskyndas avsevärda olägenheter eller svårigheter.

I fråga om elevantalet i seminarieklasserna har Eders Kungl. Maj:t i avslutning till den mening, som hävdats av en reservant bland seminariesakkunniga och av skolöverstyrelsen, föreslagit, att nämnda antal skulle bestämmas till omkring 25 per klass. Majoriteten bland de sakkunniga åter ha ansett, att elevantalet per klassavdelning borde fastställas till 28 (högst). Denna mening har vunnit understöd i motionerna I: 260 och II: 426.

Riksdagen anser sig böra först och främst bringa i erinran, att, då riksdagen år 1929, i syfte att vinna besparingar i utgifterna för lärarutbildningen för folkundervisningsanstalterna, förordade vidtagande av en utredning rörande möjligheterna till inskränkningar i seminarieorganisationen — riksdagen betonade uttryckligen att undersökningen borde inrikta sig både på folkskole- och

småskoleseminarierna — riksdagen därvid såsom sin mening uttalade, att man lämpligen kunde räkna med ett elevantal av omkring 28 per klass i stället för det antal av 25, Eders Kungl. Maj:t föreslagit. Berörda uttalande gällde i det sammanhang det gjordes, folkskoleseminarierna, men det är av vikt att hålla denna riksdagens uppfattning i minnet, även då det såsom nu är fråga om elevantalet i småskoleseminariernas klasser, ty, liksom numera beträffande dessa senare, hade skolöverstyrelsen i sitt då avgivna yttrande rörande folkskoleseminarierna med mycken styrka framhållit det ur pedagogisk synpunkt angelägna i att elevnumerären per klass sänktes från förutvarande 30 till 25. Riksdagen fann likväl det ekonomiska intresset böra tillerkännas företräde. Den av riksdagen påkallade höjningen till 28 skulle nämligen medgiva en nedskärning av organisationen med ett par avgångsklasser.

Sammalunda är förhållandet i detta fall. Med ett elevantal av 28 per klassavdelning i småskoleseminarierna kan en motsvarande besparing vinnas jämväl beträffande småskoleseminarierna, och frågan blir då närmast att avgöra, hurvida en dylik besparing bör eftersträvas, därest den eljest visas kunna genomföras utan olägenheter, eller om man kan och bör i detta sammanhang bortse från besparingsintresset.

Så vitt riksdagen kunnat finna, förhåller sig saken så, att seminariesakkunnigas majoritet uppvisat, att med en enkel omläggning av den praktiska utbildningen det låter sig göra att även med ett elevantal av 28 per klass utan men vare sig för seminarieeleverna eller för lärjungarna i övningsskolan åstadkomma en fullt tillfredsställande lärarutbildning jämväl i fråga om de praktiska undervisningsövningarna. De invändningar, som häremot framkommit, äro helt allmänt hållna utan att närmare angiva, vari de påtalade olägenheterna skulle bestå, och riksdagen kan icke tillerkänna dem vitsord gentemot de sakkunnigas på en i detalj utförd undersökning grundade omdöme.

Då riksdagen alltså kommit till den slutsatsen, att den högre elevsiffran icke visats medföra några pedagogiska eller organisatoriska olägenheter, i varje fall inga, vid vilka man har anledning att fästa något större avseende, måste riksdagen, i betraktande av den kostnadsminskning, det för statsverket kan komma att innebära, om elevantalet bestämmes till högst 28 per klass, ansluta sig till de yrkanden, som därom framställts i motionerna I: 260 och II: 426.

På grund av förefintligt överskott av småskollärarinnor synes det emellertid, på sätt departementschefen ifrågasatt, böra ligga i Eders Kungl. Maj:ts hand att tills vidare under övergångsåren med beaktande av föreliggande förhållanden bestämma det antal elever, som vid de olika seminarierna skall intagas.

I avseende å vad propositionen innehåller angående lärarkompetensen vid seminarierna, seminariernas antal och förläggning, lokalbehovet, organisationens genomförande samt ekonomiska frågor, anser sig riksdagen icke hava anledning att göra något uttalande, då förslag från Eders Kungl. Maj:ts sida i dessa hänseenden icke nu föreligger. Riksdagen vill i detta sammanhang allenast framhålla vikten av att nämnda frågor bringas till ett slutligt avgörande vid nästkommande års riksdag.

Under åberopande av vad sålunda anförts får riksdagen anmäla,

att riksdagen, i anledning av Eders Kungl. Maj:ts förslag och med bifall till ovan nämnda motioner (I: 260 och II: 426),

dels beslutat, att den utbildning av småskollärare, lärare vid mindre folkskolor och biträdande lärare vid folkskolor, vilken hittills tillkommit landsting samt stad, som ej deltagar i landsting, skall, i den omfattning som framdeles varder av Eders Kungl. Maj:t och riksdagen närmare bestämd, övertagas av staten, varvid i avseende å längden av lärokursen vid de blivande statliga småskoleseminarierna samt beträffande elevantalet i varje klassavdelning skall gälla vad riksdagen ovan bestämt,

under förutsättning likväl, att vederbörande landsting och stad kostnadsfritt och med full äganderätt till staten överlämnar den för seminarieutbildningen använda fasta och lösa egendom, varav staten finner sig vara i behov;

dels ock medgivit, att såsom villkor för utgående av statsbidrag för budgetåret 1931/1932 till landstingsseminarium må i de fall, Eders Kungl. Maj:t finner omständigheterna sådant påkalla, stadgas, att nyintagning av elever till första klassen icke må äga rum under läsåret 1931/1932.

Stockholm den 12 maj 1931.

Med undersätlig vördnad.